

ks. dr hab. Grzegorz Sokołowski, prof. PWT
Kierownik Katedry Katolickiej Nauki Społecznej i Socjologii Religii
Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu

Recenzja
rozprawy doktorskiej ks. mgr. lic. Tomasza Grzegorza Duszkiewicza
„WSPÓLCZESNE RUCHY EKOLOGICZNE W POLSCE. Studium
teologicznomoralne”, Warszawa 2023, ss. 255,
napisanej pod kierunkiem bp. prof. dr. hab. Andrzeja Franciszka Dziuby
w Instytucie Nauk Teologicznych UKSW w Warszawie

Papież Franciszek w encyklice koncentrującej się na zagadnieniach ekologicznych *Laudato si'* (2015) kładzie nacisk na potrzebę proekologicznych, które w dużej mierze realizowane są poprzez aktywność grup, stowarzyszeń, różnego rodzaju organizmów pośrednich rozpiętych pomiędzy państwem a rodziną. W swojej encyklice Franciszek zachęca do „obywatelskiego zaangażowania ekologicznego” (LS 211). Działalność ruchów ekologicznych wpisuje się w prezentowaną w nauczaniu społecznym Kościoła wizję społeczeństwa obywatelskiego.

Koncepcja chrześcijańska społeczeństwa uznaje osobę ludzką za fundament, centrum i cel każdej formy życia społecznego. Społeczny charakter człowieka jest cechą charakterystyczną natury ludzkiej, a nie wynika po prostu z bycia częścią państwa. Państwo powołane jest do bycia na służbie społeczeństwa obywatelskiego, tworzonego przez osoby, które wchodzi we wzajemne relacje wewnątrz organizmów pośrednich. Człowiek w swej działalności społecznej nie traci własnej podmiotowości. Społeczność, poprzez swoje struktury, organizacje i funkcje, ma za cel stworzenie i ciągłe doskonalenie warunków społecznych, aby jak największa liczba osób mogła rozwinąć własne zdolności i zaspokoić swoje pragnienia doskonałości i szczęścia. Osoby tworzą społeczeństwo obywatelskie, które można określić jako „całość stosunków i zasobów kulturowych i wspólnotowych, względnie niezależnych zarówno od polityki, jak też ekonomii” (KNSK 417). W społeczeństwie obywatelskim osoby formują grupy, które stowarzyszają się dla opracowania i wyrażenia własnego stanowiska, zaradzania ich podstawowym potrzebom i dla obrony należnych im przywilejów. Społeczeństwo obywatelskie charakteryzuje się zdolnością działania sprzyjającego bardziej wolnemu i sprawiedliwemu współżyciu społecznemu (por. KNSK 417). Struktury społeczeństwa obywatelskiego sprzyjają bardziej efektywnemu osiągnięciu celu życia społecznego jakim jest doskonalenie osoby i rozwój społeczeństwa.

Wolność stowarzyszania się jest naturalnym prawem człowieka (por. CA 7). Rozwijają one cechy osoby, zwłaszcza jej inicjatywę i poczucie odpowiedzialności, dążą również do zaspokojenia różnych aspiracji i wielorakich pragnień ludzi (por. KKK 1882). Naturalne dążenie bytów ludzkich do stowarzyszania się dla osiągnięcia pożądanego celu, przekraczających możliwości i środki, którymi dysponuje jednostka, spowodowało powstanie wielorakich stowarzyszeń, które podejmują się szeregu zadań o zasięgu ogólnym oraz zajmują

postawę odpowiedzialności wobec społeczeństwa. W ten obszar społecznej działalności człowieka wpisują się ruchy o charakterze ekologicznym.

Do tej kwestii odnosi się rozprawa doktorska ks. mgr. lic. Tomasza Grzegorza Duszkiewicza „Współczesne ruchy ekologiczne w Polsce. Studium teologicznomoralne”. Aktywność w obszarze szeroko rozumianej ekologii, postrzegana przez pryzmat teologii moralnej stała się przedmiotem refleksji naukowej. Należy docenić aktualność podjętej tematyki, a także jej umiejscowienie w kontekście teologicznomoralnym. Zasadą doktoranta, umiejętnie naukowo prowadzonego przez doświadczonego teologa – promotora rozprawy bp. prof. Andrzeja Franciszka Dziubę, jest kompleksowe opracowanie zagadnienia. Autor nie boi się formułować jasnych wniosków i wynikających z nich postulatów naukowych oraz duszpasterskich.

1. Ocena metodologiczna rozprawy

Dysertacja doktorska ks. mgr. lic. Tomasza Grzegorza Duszkiewicza składa się z czterech rozdziałów, po trzy paragrafy każdy, poprzedzonych wykazem skrótów oraz wstępem. W zakończeniu autor zawarł podsumowanie pracy. Ponadto umieszczono bibliografię oraz spis rysunków, choć bardziej adekwatne byłoby określenie „spis wykresów”. Zastosowany zatem został w prezentowanej rozprawie logiczny postęp procesu badawczego.

Obszerny wstęp zawiera jasno sformułowany problem badawczy i cel dysertacji oraz metodę badawczą. Wykorzystana została metoda analizy jakościowej (krytyczno-porównawcza), której wyniki poddano weryfikacji i syntetyzacji. Ponadto została również wykorzystana metoda wnioskowania, w celu przedstawienia praktycznych aspektów zagadnień szczegółowych, a także metoda analizy historycznej. Autor stawia słuszne pytania badawcze, które znajdują odpowiedź w dysertacji. We wstępie przedstawiono także, w sposób właściwy, literaturę źródłową. Zarysowany został kontekst społeczno-ekologiczny. Autor wyjaśnił rozumienie analizowanego zagadnienia tj. ruchów ekologicznych. Ks. Duszkiewicz we wstępie zawarł uzasadnienie podjętego problemu oraz wskazał na jego oryginalność. Autor zamierza ukazać znaczenie ekologii w perspektywie specyficznych uwarunkowań polskich, które mają bardzo duży wpływ na inicjatywy ekologiczne realizowane w ramach działalności ruchów ekologicznych. Zagadnienia ochrony środowiska są przedmiotem badań nie tylko teologii katolickiej, w wielu obszarach problematyka ekologiczna ma charakter ponad wyznaniowy. Kryzys ekologiczny jest „znakiem czasów” doby współczesnej, dlatego jest on przedmiotem zainteresowania Kościoła, który zwraca uwagę na konieczność odnowy porządku doczesnego. Realizuje bowiem on swoją misję w konkretnej sytuacji historyczno-społecznej. Oryginalność dysertacji tkwi w podjęciu zagadnienia z uwzględnieniem katolickiej perspektywy personalistycznej. W teologii moralnej punktem wyjścia jest koncepcja osoby ludzkiej, z której wynikają dalsze pytania dotyczące tego co powinien czynić, a czego nie powinien czynić. Dysertacja ks. Tomasza Duszkiewicza jest zatem ważnym naukowym wypełnieniem niezbadanej dotychczas przestrzeni.

Autor rozprawy posiada świadomość konieczności korzystania z dorobku innych nauk, by rzetelnie opracować podjęte zagadnienie. Kościół pragnąc udzielić odpowiedzi na kryzys ekologiczny korzysta z dorobku nauk przyrodniczych, filozoficznych i społecznych. Ze

stanowiska Kościoła korzystają ruchy ekologiczne, które przekładają wypracowane podejście teoretyczne, na konkretne rozwiązania praktyczne. Ks. Duszkiewicz ze starannością dokonał analizy materiału źródłowego. Wykorzystał liczne teksty źródłowe oraz bogatą literaturę przedmiotu, zarówno związana z nauczaniem Kościoła, jak i szeroko rozumianym problemem ekologii. Wykazał się przy tym kompetentną znajomością zagadnień ekologicznych, organizacji działających w tym obszarze oraz rozwiązań prawnych. Wydobył zarówno z literatury źródłowej, jak i z bogatej literatury ekologiczno-społecznej, treści umożliwiające realizację celu postawionego w swojej rozprawie doktorskiej. Dysertacja posiada niewątpliwie naukowy charakter.

W zakończeniu Autor nie tylko przedstawił zasadnicze wyniki badań, ale również wskazał praktyczne paradygmaty ekologiczne dla działalności ruchów ekologicznych. Nadmienić ponadto należy, że postulaty praktyczne oraz naukowo-badawcze pojawiają się również w treści rozprawy. Całość pracy dopełnia dobrze usystematyzowane, obszerna bibliografia. Dla większej przejrzystości można było podzielić literaturę na podstawową i uzupełniającą. Pomogłoby to również w zorientowaniu się przez czytelnika w dotychczasowych publikacjach dotyczących ekologii. Brak wskazanego podziału stanowi trudność w wydobyciu opracowań związanych z omawianą tematyką. Pod względem metodologicznym dysertację doktorską ks. mgr. lic. Tomasza Grzegorza Duszkiewicza należy ocenić wysoko. Doktorant wykazał się starannością i pracowitością w poszukiwaniu materiału do refleksji naukowej oraz jego usystematyzowaniu i analizowaniu. Precyzyjnie przeprowadził wywód naukowy oraz wyciągnął wnioski z przedstawionych wyników badań naukowych. Praca dowodzi dobrej znajomości przedmiotu badań, a nawet odzwierciedla osobiste zainteresowania Autora, dlatego prezentowane treści są klarowne i zrozumiałe.

2. Ocena merytoryczna rozprawy

Rozprawa doktorska ks. mgr. lic. Tomasza Grzegorza Duszkiewicza zawiera cenne refleksje dotyczące funkcjonowania ruchów ekologicznych w Polsce. Godnym podkreślenia jest ukazanie nauczania, szczególnie społecznego, Kościoła w kwestiach ekologicznych w kontekście społecznym i duszpasterskim, z podkreśleniem aspektu moralnego. Dokonuje rozróżnienia pomiędzy ekologią, sozologią, ochroną środowiska oraz wskazuje na interdyscyplinarność podejścia do zagadnień ekologicznych.

Autor dostrzegł różnicę pomiędzy ruchami ekologicznymi istniejącymi w Polsce, a tymi w krajach Europy Zachodniej. System komunistyczny funkcjonujący w powojennej Polsce nie rozwijał świadomości ekologicznej, jak również nie stwarzał możliwości rozwoju struktur i infrastruktury proekologicznej. Po upadku komunizmu stworzyła się w Polsce przestrzeń dla rozwoju działalności organizacji ekologicznych w różnych aspektach ich funkcjonowania (badawczy, edukacyjny, praktyczny itp.). W pracy Autor często przypomina, że rozwój ekologii, wolnej od fanatyzmu ekologicznego, domaga się skupienia uwagi na godności osobowej człowieka, który jest głównym mieszkańcem ziemi. Rozdzielenie zagadnień ekologicznych od godności człowieka jest szkodliwe, gdyż niszcząc środowisko, człowiek niszczy przede wszystkim sam siebie. Koncepcja człowieka jest zatem niezbędną do zagwarantowania właściwego ułożenia relacji pomiędzy człowiekiem a środowiskiem.

Choć ekologia jest problemem globalnym ks. mgr lic. Tomasz Grzegorz Duszkiewicz kompetentnie zarysował kontekst społeczno-polityczny oraz aksjologiczny rozwoju ruchów ekologicznych w Polsce. Ukazanie właściwej wizji ekologii, związanej z personalistyczną koncepcją człowieka, jest niezwykle ważnym zadaniem stojącym przed Kościołem i naukowo uprawianą teologią. We współczesnym świecie Kościół czyni to w duchu encykliki papieża Franciszka *Laudato si'*. Autor rozprawy proponuje holistyczne podejście do ekologii. Chodzi mu o analizę całości natury, o cały ekosystem, ponieważ wszystko w nim jest wzajemnie powiązane. W naukach ścisłych holizm zachęca do interdyscyplinarności. Dzięki ekoteologii można natomiast włączyć w działanie człowieka „kontemplację”. Ponieważ może ona kojarzyć się jedynie z biernością, dlatego, zdaniem ks. Duszkiewicza, należy w ekoteologii odwoływać się do duchowości chrześcijańskiej, która przeciwstawia się alienacji i ucieczce od tego, co realne. Mówimy zatem o wypracowaniu w ekoteologii duchowości ekologicznej. Rozwiązanie problemów związanych z ochroną środowiska Autor rozprawy znajduje min. w nauczaniu społecznym Kościoła, które proponuje konieczność wprowadzenia zasad podziału dóbr materialnych zgodnie z zasadą sprawiedliwości społecznej. Przeciwstawia się ona egoizmowi, który jest źródłem kryzysu ekologicznego. Człowiek nie jest absolutnym władcą stworzenia, ale otrzymał od Boga odpowiedzialne zadanie korzystania z dóbr naturalnych. W tym wymiarze nauczanie Kościoła jest zgodne z wynikami współczesnej nauki, która w coraz większym stopniu podziela i odnosi się z szacunkiem do chrześcijańskiej koncepcji stworzenia.

Autor na kryzys ekologiczny stara się spojrzeć w perspektywie moralnej, dostrzegając, że przyczyna problemów człowieka w relacji do stworzenia jest skutkiem grzechu pierwotnego. Bliski związek aktualnego kryzysu ekologicznego z problemem moralnym widać wyraźnie choćby w bezkrytycznym zastosowaniu w praktyce zdobyczy naukowych i technologicznych. Najgłębszą i najpoważniejszą implikacją moralną kwestii ekologicznej jest brak szacunku dla życia, który objawia się w zachowaniach sprzecznych z zasadami ochrony środowiska. Zdaniem ks. Duszkiewicza rozwiązanie obecnego kryzysu ekologicznego wymaga rozwinięcia ekoteologii z nową teologią stworzenia i dowartościowanie etyczno-moralnych aspektów ochrony środowiska naturalnego. Autor postuluje by obok tradycyjnie rozumianej teologii moralnej, skupionej na relacji człowieka z Bogiem i z drugim człowiekiem, podjąć badania w obszarze relacji człowieka do stworzenia. W dysertacji doktorskiej dostrzegamy nie tylko wskazanie na techniczne problemy równowagi ekologicznej, ale przede wszystkim moralne i duchowe. Zatrzymanie degradacji natury możliwe jest dzięki nawróceniu ekologicznemu, które ma charakter wspólnotowy. Na problemy ekologiczne, zdaniem ks. Duszkiewicza, powinno się odpowiadać umocnieniem więzi wspólnotowych. Do degradacji natury prowadzi również odrzucenie relacji z Bogiem i lekceważenie prawa bożego. W swoich rozważaniach naukowych Autor przywołuje nauczanie Kościoła, szczególnie Jana Pawła II i Franciszka oraz wypowiedzi biskupów polskich, w których wybrzmiewa zachęta do działań proekologicznych.

Z punktu widzenia katolickiej nauki społecznej zbyt mało wybrzmiała zasada pomocniczości, która jak najbardziej ma zastosowanie w funkcjonowaniu ruchów ekologicznych. Globalne zmiany klimatyczne oddziałują na wspólnoty lokalne, które działają na konkretnym terytorium lub w określonym aspekcie.

Autor dysertacji doktorskiej dostrzega konieczność działań w obrębie nie tylko wspólnot świeckich, ale również kościelnych, w tym w podstawowej komórce jaką jest parafia. Mówi tu min. o dowartościowaniu religijności ludowej, propagowaniu wzorców świętości i kształtowaniu duchowości ekologicznej. Wskazuje również na centralne znaczenie rodziny w kształtowaniu postaw proekologicznych.

W krótkim opisie można zarysować tematykę poszczególnych części rozprawy doktorskiej. W pierwszym rozdziale ks. mgr. lic. Tomasz Duszkiewicz przedstawił uwarunkowania ruchu ekologicznego w Polsce zajmując się działaniem organizacji ekologicznych, ekologicznymi skutkami przemian społeczno-moralnych oraz działalnością kościelną w tym obszarze. W drugim rozdziale Autor zaprezentował kwestie ekoteologii moralnej. W wyniku tych badań stworzył teologiczny model dla krytycznej analizy działalności ekologów w Polsce. Ukazana została ekoteologia stworzenia i zbawienia, a następnie Autor zaprezentował antropologię chrześcijańską w kontekście ekoteologii. Te badania naukowe pozwoliły skonstruować narzędzia do przeanalizowania aktualnej sytuacji człowieka w kontekście skutków postępu cywilizacyjnego. Jednocześnie podjęty został problem „grzechu” ekologicznego i pozytywnych owoców nawrócenia ekologicznego. Kolejny rozdział omawia wyniki metodologicznej refleksji nad ekologią w świecie i w Kościele. Kościół wypełnia swoją zbawczą misję w rzeczywistości ziemskiej, której poznanie umożliwia analizowanie znaków czasu. W tej części znalazły się również efekty badań nad wspólnotą, w której nawiązuje się relacje, a ona daje możliwość organizowania różnego typu działań proekologicznych. Zaprezentowana została również działalność proekologiczna Kościoła w Polsce. W rozdziale czwartym Autor omówił praktyczne aspekty ekologii w ujęciu moralno-pastoralnym. Wskazał, że Kościół wypełnia swoją misję w parafiach. Codzienne życie człowiek prowadzi we wspólnocie rodziny, która wychowuje młode pokolenia. Od jakości zatem świadomości ekologicznej rodziców w dużej mierze zależeć będzie formacja ekologiczna młodzieży, która może wzorce wyniesione z życia rodzinnego, realizować w działalności ruchów ekologicznych. Na podstawie przeprowadzonych badań ks. Duszkiewicz sformułował naukowe wnioski. Zostały one syntetycznie przywołane w zakończeniu rozprawy (s. 204-210).

3. Ocena formalna rozprawy

Dysertacja doktorska ks. mgr. lic. Tomasza Grzegorza Duszkiewicza jest poprawna pod względem formalnym choć zawiera kilka drobnych niedociągnięć. Język rozprawy jest staranny, poprawny i komunikatywny. W niektórych miejscach występują jednak pewne nieścisłości, np.: s. 24 – nie dla każdego czytelnika może być jasne czyjego autorstwa jest Konstytucji duszpasterskiej *Gaudium et spes*, dlatego warto na początku rozdziału wspomnieć, że jest to dokument Soboru Watykańskiego II; s. 28 – sformułowanie „katastrofalne skutki w ekologii” jest skrótowo myślowym, który nie precyzuje o co chodzi Autorowi rozprawy; s. 98 – trafniejszym sformułowaniem w miejsce określenia „nierządowe” jest „pozarządowe”. Niekiedy w przypisach występuje brak inicjału imienia autora cytowanej publikacji.

O samodzielności myślenia świadczy posumowanie poszczególnych paragrafów i rozdziałów. Autor prezentuje przez to posiadanie głębokiego rozeznania w podjętej tematyce. Nie boi się stawiać pytań naukowych i poszukiwać na nie odpowiedzi.

Ks. Duszkiewicz obficie korzysta z publikacji autorów obcojęzycznych. Z uznaniem należy odnieść się do umiejętności autora w konstruowaniu przypisów. Wartościowe jest wyjaśnianie w przypisach wątków pobocznych pojawiających się w toku rozumowania. Rozbudowane przypisy świadczą o wysokich umiejętnościach naukowych Autora dysertacji doktorskiej. Cennym uzupełnieniem tekstu są umieszczone w rozprawie wykresy, które zostały również omówione w treści rozprawy.

4. Wnioski końcowe

Ks. mgr lic. Tomasz Grzegorz Duszkiewicz napisał dysertację doktorską, która wskazuje na jego wysokie kwalifikacje naukowo-teologiczne. Doktorant wykazał się znajomością literatury przedmiotu, umiejętnością jej interpretacji oraz, co ważne, zaprezentowaniem własnych wyników badań na tle cytowanej literatury. Spełnił wszelkie kryteria merytoryczne, metodologiczne i formalne stawiane rozprawom doktorskim. Wykazał się także naukową bezstronnością. Rozprawa stanowi ważny głos w refleksji naukowej oraz formowaniu postulatów praktycznych w polskiej rzeczywistości społeczno-eklezyjalnej. Autor nie tylko gruntownie przestudiował zagadnienie, ale, od strony metodologicznej, starannie je opracował. Studiując rozprawę ma się pewność, że ks. Duszkiewicz jest kompetentny w temacie i krytycznie odnosi się do badanej rzeczywistości.

W dyskusji recenzent chciałby usłyszeć więcej na temat, tylko zasygnalizowany w dysertacji przez Autora, solidarności międzypokoleniowej i uwzględnieniu tego zagadnienia w formacji ruchów ekologicznych. Ponadto interesujące byłoby rozwinięcie zagadnienia „ekologii integralnej”, które to przywołuje papież Franciszek.

Przedłożona rozprawa doktorska spełnia wymagania stawiane przez prawo dlatego może być podstawą uzyskania stopnia naukowego doktora nauk teologicznych, o co wnioskuję do Wydziału Teologicznego UKSW.

Ks. Grzegorz Sokolowski

Wrocław, 15 kwietnia 2023 r.